

IZLÉS, IDEOLÓGIA, TÁRSADALOM

I.

Izlés és ideológia

Immáron csaknem egy évtizede, hogy élénk vita folyik az izlés dolgában. Érthető, hiszen mindnyájunkat egyre izgatótabban foglalkoztat az a kérdés, hogy lehet "szocialista módon élni, dolgozni, gondolkodni." Az izlés általános fogalom, s mindhárom tevékenységgel valamilyen kapcsolatban van.

Mi az izlés?

Mert mi az izlés? Sok tudományos, vagy tudományosnak tűnő meghatározás helyett álljon itt a Magyar Nyelv Értelmező Szótárának a körülírása: "Az a képesség, amellyel a jót, a szépet, a helyeset, illőt, finomat a rossztól, csunvától, helytelentől, nem illőtől, durvától megkülönböztetjük: általában a szép és a helyes iránti érzék, illetve ennek koronként, helyenként kialakult elfogadott mértéke, vagy egyéni jellege, változatai."

Mint ez a megfogalmazás is mutatja, az izlés nagyrészt az esztétikumhoz tartozik, a szép és kellemes érzékelésére alkalmas képesség, de a helyes, az illendő, a finom kategóriájában érintkezik az erkölccsel is. Ezért mondhattuk az előbb, hogy általános fogalom.

Izlés és műveltség.

Régi vita, hogy az izlést mennyire lehet tudatos tevékenységnek tekinteni. Nem kétséges, hogy az izlésitéletek érzelmi formában jelentkeznek, megnyilvánulásuk ösztönösnek, spontánnak, rutinszerűnek hat. Helytelen volna azonban, ha az izlést pusztán valamiféle fiziológiai, vagy "tisztá" pszichikai képességnek fognánk fel és nem látnánk, hogy milyen mértékben kapcsolódik össze az egyének és közösségek adott gazdasági-társadalmi-kulturális helyzetével és multjával. Az izlésitéletet éppugy meghatározza a műveltség, mint az ember más tevékenységét. Amikor műveltségről szólok, a fogalmat széles értelemben használom, nemcsak tudományt, irodalmat, művészetet értek rajta, hanem minden olyan produktumot és viszonyt, amely az ember tudatát, magatartását, életmódját determinálja. Ide tartoznak a különböző hiedelmek, szokások, hagyományok is, amelyek a szellemi és az anyagi kulturához egyaránt kapcsolódnak.

Az izlésnek ez a determináltsága nem jelenti azt, hogy ne kellene különbséget tenni a tudatossági fok szempontjából az izlésitélet és más gondolati aktusok között. Az is nyilvánvaló, hogy nemcsak a tartalomban, hanem a manifesztációban is van különbség ebből a szempontból. Az izlésitélet szorosabb kapcsolatban áll az intuicióval, mint egyéb itéletek.

Izlés és értékrendszer

Az izlés a választást feltételező, ahhoz viszont, hogy választani tudjunk, értékrendszerrel kell rendelkezünk. Az értékrendszereket alapvetően meghatározza az ideológia, tehát az a tudatosan kialakított eszmerendszer, amely egy-egy társadalmi csoport, réteg, osztály érdekeit fejezi ki, s egyben a valóságot tükrözi. Olyan rendező elv tehát, amely az ember gondolkozását, magatartását, cselekvését indokolja, s így az izlést is befolyásolja. Tekintetbe kell venni, hogy az ideológia a tudatosság magas szintjén jelentkezik, még akkor is, ha a hamis tudat megnyilvánulása, az izlésben viszont jelen vannak tudatos és kevésbé tudatos elemek. Az ideológia és az izlés összefüggése szempontjából különbséget kell tenni aszerint, hogy milyen tevékenységi szférákról, milyen értékek választásáról van szó. Nyilvánvaló, hogy - mondjuk - szépirodalmi olvasmányainkat sokkal tudatosabban választjuk, mint azokat a magatartás-formákat, amelyek a mindennapi életben az illő és nem illő összefüggésében nyilvánulnak meg.

Az esztétikai ideálok, amelyek jegyében a választás történik a "magas" művészet körében, közvetlenül kapcsolatban állnak a filozófiai kategóriákkal, amelyek az adott ideológiára jellemzők. Különösen olyan szférákban azonban, amelyek a mindennapi tevékenységhez kötődnek, az izlés kevésbé tudatosan jelentkezik, miután a legtöbb esetben arról van szó, hogy hagyományosan beidegződött értékrendszer alapján történik a választás. Az is előfordul, hogy emiatt ellentmondásba

kerül politikai, vagy esztétikai nézet és viselkedési norma vagy kulturális érdeklődés.

Uralkodó ideológia - uralkodó közizlés.

Mindezt tudva hangsúlyoznunk kell, hogy az uralkodó ideológia a közizlést is meghatározza, különösen a régebbi osztálytársadalmakban. Azok a korstílusok, amelyekről az irodalom és művészettörténetben sok szó esik, lényegében egy-egy történelmi időnek uralkodó közizlését tükrözik. Természetesen az elnyomott osztályoknak is van közizlése, de e tekintetben általánosabb az utánczás, mint a politikában, vagy az erkölcsi felfogásban. Az uralkodó osztállyal gazdaságilag-társadalmilag - politikailag szembenálló közösségek gyakran elveszik azok kulturális eredményeit, szokásait, viselkedési formáit, stb. A XIX. században figyelhetünk meg csak erőteljesebb ellenállást, az uralkodó osztályon belül is, az uralkodó közizléssel szemben. A XX. században már az irányzatok harca az izlésre is kiterjed, ami azonban nem azt jelenti, hogy az uralkodó osztály /a manipuláció különböző eszközeivel/ ne akarná a maga izlését ráerőszakolni az egész társadalomra.

A szocialista társadalomnak nem volt meg az az előnye, mint az előző osztálytársadalmaknak, amelyekben az új a régi mellett kifejlődhetett, nemcsak a politikában, hanem a gazdaságban, a társadalomban és a kulturában is. Nálunk csak a hata-

lom megragadása után kerülhetett sor az új társadalom építésére s ezért különösen azokon a területeken, amelyek távolabb állnak a közvetlen politikai tevékenységtől, az új lassan, fokozatosan, ellentmondásokkal alakul ki.

A szocializmus hatása ma a köznapi tudatban mindenek előtt az egyenlőség, az igazságosság, a létbiztonság, a közügyekben való részvétel, a tudományos világnézet igényének széleskörű elterjedésében és elfogadásában jelentkezik. A felsorolásból magából is látható, hogy ezek a "kulcseszmék" mindenekelőtt a politikai tudatformában hatnak, egyrészt érinti az erkölcsi tudatot, arról azonban nem beszélhetünk, hogy az egész esztétikai tudatformát befolyásolják. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a politikai-erkölcsi nézetek ne hatnának az esztétikai tudatformára is.

A politikai nézetek a közizlést lényeges kérdésekben határozzák meg. Amit hajdanában a polgárság világnézeti, vagy politikai alapon tartott izléstelennek, az ma nagyon is izlésesnek tűnik, vagy megfordítva. Elég ha itt a társadalmi különbségek és az ezekhez fűződő magatartásformák összefüggésére s ezzel kapcsolatban az emberi kapcsolatokban bekövetkezett változásokra utalok. Ugyanakkor az is áll, hogy a viselkedésben, a lakáskulturában, a szórakozás különböző formáiban megtaláljuk a régebbi társadalom uralkodó osztályának, vagy bizonyos rétegeinek hatását, ami persze jelentkezik gyakran csak áttételezve más tevékenységi körökben is.

A szocialista társadalom építésének jelenlegi szakaszában, amikor a tudati tényezők előtérbe kerülnek, egyre világosabban látjuk azokat az ellentmondásokat, amelyek izlés és ideológia között megmutatkoznak. Ezek az ellentmondások nem csupán a közizlést befolyásolják, de kihatnak a politikai, erkölcsi nézetekre és magatartásra is. Ezért van jelentősége e kérdés vizsgálatának.

II.

Izlésrétegek.

A különböző szociológiai felméréseket is tekintetbe véve, de mindenekelőtt tapasztalatainkat /a felmérések kevés lehetőséget nyújtanak mélyebb következtetésekre/, a következő izlésrétegeket különböztethetjük meg.

1. / A paraszti izlés maradványai.

A falu gazdasági, társadalmi, foglalkozásbeli átalakulása lényegesen megváltoztatta annak életmódját. A régi un. patriarchális falu hatása ma mindenekelőtt a magánélet különböző formáiban jelentkezik, amelyekre egykori jó és rossz szokások és hagyományok nyomják rá bélyegüket. Főleg az illendőség kategóriája az, amelyre a patriarchális múlt hat, de itt sem tisztán. A városi életmód és főleg a kispolgári felfogás érvényesül lakáskulturában, öltözködésben, a szórakozás különböző

formáiban. A népművészet visszaszorult, inkább az értelmiséget foglalkoztatja. A falu kulturális érdeklődését egyre inkább a tömegkommunikációs eszközök alakítják - különösen szórakoztató műsoraikkal.

2. / Munkáskultúra és arra támaszkodó izlés.

Itt az öntudatos munkások kulturájára utalok, amely meghatározta politikai cselekvésüket, de bizonyos mértékig magánéletüket és szellemi irányultságukat is. Ennek az életformának felelt meg az az izlés, amely különösen a közélet és a politikailag elkötelezett irodalom és művészetek befogadása szempontjából ma is érezteti hatását. A munkásosztály izlését ma befolyásolják, különösen az életmód és a kultúra szempontjából olyan, főleg kispolgári áramlatok is, amelyekkel eszmeileg szembenállnak. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a munkásosztály számban jelentősen megnőtt és nem kismértékben vett fel főleg paraszti és más kispolgári rétegeket. Ok az is, hogy a kiélezett osztályharcra épített szocialista értékrendszer a fejlett szocializmus építésének időszakában csak bizonyos területeken maradt fenn, s az új még nem alakult ki, illetve hogy régebben sem volt az élet minden területére kiterjedő egységes, a munkásosztályra jellemző izlésrendszer.

3./ A dzsentri izlésvilága.

Közismert, hogy Magyarországon későn alakult ki a polgárság és ennek következtében még a XIX. és XX. században is a nemesség életmódja hatott. A dzsentri eredetileg közép-birtokos nemes volt, de nálunk elég hamar általánosabban használták a kifejezést - az elszegényedett nemességre is kiterjesztve. Szekfű Gyula A három nemzedék és ami utána következik c. könyvében a következőképpen jellemzi a dzsentri életmódot és elterjedését: "A szegény hivatalnok-nemes külsőleg él, hogy lássák, s ahelyett, hogy a lelki műveltség terjedésével a külső életről leszokott volna, még utánzókra tett szert, s életmódját, melynek pusztulásra ítélt osztályánál megvan a természetes jogosultsága, egy ujonnan feltörekvő rétegre is kiterjeszti. Innen vidéki városaink közismerten sivár életmódja, a folytonos külsőség-keresés, a lelkieknek tökéletes elhanyagolása. Hogy csak egy drasztikus jelenséget említsek: vidéki kávéházak éjjeli életében cigányszó /magyar áfium!/, kártya és betört tükrök mellett, nemcsak a lehanyaglott nemések: megyei aljegyzők, huszártisztek ifjusága hervadt nem egyszer sivár, lélektelen férfikorrá, de még inkább, nagyobb számban a

polgári és paraszt családokból feltörekvő új értelmiség; általában utánozták a kihalt nemesség jó és rossz szokásait, polgári léghőköri sehol ki nem alakult." A neobarokknak nevezett társadalomban ez természetes volt, hiszen az uralkodóközizlés ebben az időben azé az uralkodó osztályé, amely az említett életformát választotta, amelyről olyan sokat irtak kitűnő íróink, Krudý Gyulától Móricz Zsigmondon át Szabó Pálíg. Bár a mi társadalmunkban egyáltalán nem természetes, hogy a dzsentri életmód és izlésvilága fennmaradjon, mégis a legkülönbözőbb társadalmi rétegekben jelentkezik hatása, főleg magatartás és a társas élet különböző formáiban. Ez a hatás nem is olyan ártatlan, hiszen elavult gondolatokat terjeszt magyarságról, emberségről. Azt terjeszti, hogy az igaz magyar életforma a dzsentrié, aki a sirva-vidadásban, a tragikus történet szemléletben és a semmittevésben keres menekvést a világ baja elől.

4. / A kispolgári izlés.

Az utóbbi időkben sokszor ejtünk szót a kispolgáriségről és joggal, mert hat a köznapi tudatra, a magatartásformákra, az életmódra. Az izlés szempontjából különösen két vonatkozást érdemes tekintetbe venni. Az első úgy fogalmazhatom, hogy "linkség". A pesti "link" kispolgár életszemlélete hat a munkához való viszonyban, a társas érintkezésben, sőt a magánéletben is. A helyest és a helytelent, az ilköt

és a nem illőt elválasztó határvonal mosódik el a munkáját felületesen végző, pénz könnyen szerezni akaró és költő, a másik emberrel szemben cinikusan viselkedő, "jópofa" kispolgárnál. Szeretném leszögezni, nem a Tersánszky J. Jenő alkotta rokonszenves pesti vagányról van szó, aki a vele szemben ellenséges társadalmat - igaz, anarchista módon - de támadta.

A másik az izlés világában sokat emlegetett kategória a giccs, amely ugyancsak elsősorban a kispolgári életformához kötődik, bár helytelen volna csak erre leszűkíteni érvényességi körét. A giccs mindenekelőtt a környezeti kultúrában jelentkezik és a szórakozás "szellemi" termékeiben.

Az a tény, hogy még ma is széles olvasó közönsége van a hajdani szentimentális bestsellereknek, sőt e műfaj újjászületésével is találkozunk, azt bizonyítja, hogy éppen a szórakozásban nem alakult ki megfelelő értékrendszerünk. Amikor itt értékről beszélek, akkor természetesen nem a legmagasabbrendű szép, nem a katarzis kategóriájával mérek, hanem a kellemesével. Ebben a kategóriában is lehet értékes műveket alkotni.

A giccs esetében nagyon világosan lehet érzékelni, hogy nem valamiféle jelentéktelen, egyéni izlésbeli furcsaságról van szó, amikor vele kapcsolatban kispolgáriságról beszélünk, hanem világnézeti szempontból is érdekes jelenségről. A giccs nemcsak az esztétikai érzéket rontja meg, hanem megghamisítja a valóságról alkotott képet is, megszépíti a valósá-

got, s ezzel eltereli a figyelmet a tényleges problémákról, elaltatja lelkiismeretünket.

5./ A "fogyasztói" kultúra izlésvilága.

Az utóbbi időkben felerősödött hazánkban a nyugati polgári életmódhoz kötődő "fogyasztói" izlés és az ennek ellenzereként reklámozott "ellenkultúra" hatása. A "fogyasztói" közizlés a közlekedési eszközök, a tartós fogyasztási cikkek megválasztásában, a lakáskulturában, a szórakozás "technikájában" jelentkezik. Tekintve, hogy a technika új vívmányait használja fel, modernebb, mint a kispolgári kultúra és izlés, s ezért vonzóbb is. Az a "kultúra-kritika", amely a fejlett kapitalista országokban kibontakozott, világosan megmutatta, hogy a technikai fejlődés, amelyet csak helyeselni lehet, kulturális szempontból - a kapitalista manipuláció következtében - hogyan erősítette meg az ember elidegkedését.

A diákmozgalmak nem kis mértékben az ellen az életmód és életfelfogás ellen tiltakoztak, amelyet a "fogyasztói" kultúra jelzett. A protestálás termékei alkotják az "ellenkulturát", amelyre eszmeileg jellemző a természethez való visszatérés, a primitivség keresése, a közösség megteremtésének igénye. Ennek a neo-romantikának bizonyos divatjelenségei nálunk is megmutatkoznak az ifjúság egy részénél, és gyakran összekapcsolódnak a kispolgáriság elleni tiltakozással. Ez a tiltakozás alapjában véve rokonszenves, de egyáltalán nem hatékony. A reális gazdasági,

társadalmi, kulturális okokat kell megkeresni ahhoz, hogy a kispolgáriassággal szembe tudjunk szállni.

A dzscentri-világ, a kispolgáriság, a konzum-kultúra hatá-
sai egymással keverednek, s sohasem jelentkeznek tiszta
formában, hiszen a szocialista értékrendszer bizonyos fontos
területeken meghatározó jellegű.

III.

A szocialista közizlés kifejlődése.

A szocialista értékrendszer ma jelentkezik a magánélet
egyes szféráiban, az egyén és a közösség kapcsolatában és
az ún. magas kulturában, s azokban az izlésformákban, ame-
lyek ezekhez a tevékenységi körökhöz, magatartás-formákhoz,
kulturális produktumokhoz kapcsolódnak.

A magánéletben döntő változást hozott a szocializmus azzal,
hogy nemcsak jogilag, de gazdaságilag is lehetővé tette,
még ha ez nem is érvényesül teljes mértékben, a nők egyen-
joguságát. Ez hatással van a nő és férfi kapcsolatára és
ez ezzel összefüggő érintkezési formákra, és hatással van
a családi életre is. A változás radikális, de mégis csak
folyamatos, folyamatos főleg abban az értelemben, hogy az
új viszony viselkedési normái, amelyek már az izlés körébe
tartoznak, nem alakultak még ki.

A gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetése megváltoztatta az emberek közötti érintkezés szellemét és formáit. Egyre inkább megszűnik a szenilis modor és egyenrangú felek közötti érintkezési formák alakulnak ki, mégha e tekintetben is van tennivaló. A szocializmus új alapokra helyezte az egyén és a közösség kapcsolatát is és ennek következtében a közéletben való részvétel új lehetőségeit is megteremtette. A nagy tömegek számára most nyílt alkalom arra, hogy különböző fórumokon hallassák szavukat és munkájukkal, politikai, társadalmi, vagy kulturális tevékenységükkel részt vegyenek a mindennapok életének alakításában. A munkásmozgalom hagyományai itt nagyon sok követésre méltót mutatnak fel. Vannak azonban új elemek a társadalmi életben, az ezekhez kapcsolódó új formák még nem mindenütt alakultak ki. E tekintetben nemcsak magatartási formákra gondolok, hanem pl. a nyelvi kifejezésre is.

A szocializmus nemcsak ezekben a tudati szférákban érvényesíti normáit, hanem az esztétikai tudatban is, ahol évszázados fejlődés eredményeképpen irodalmi és művészeti alkotásokkal alátámasztottan alakult ki az új esztétikai értékrendszer. A lukácsi esztétika a marxizmus klasszikusainak gondolatait továbbfejlesztve a ma számára fogalmazta meg elsősorban a nagy irodalom és művészet körében, esztétikai ideáljainkat. Ez még akkor is így van, ha egyik-másik kategóriájával, annak értelmezésével vitatkozunk is. Ez az értékrendszer alkalmas arra, hogy a személyiség kialakulása szempontjából leginkább szükséges alkotásokat válasszuk ki

és népszerűsítsük.

A szocialista izlés nem most alakul, fontos területeken normái tisztázottak, sőt egyes vonatkozásokban uralkodóvá is váltak. Ha most mégis szóvá kell tennünk a közizlés elmaradottságát, akkor ezt azért tesszük, mert a cél a szocializmus érvényesítése az élet minden területén, így a közizlésben is, amely a gondolkodásnak, viselkedésnek, a cselekvésnek egyik meghatározója s egyben jelzője is.